

Alžyras Pierre'o Bourdieu tyrinėjimuose ir fotografijoje

ŽILVINĖ GAIŽUTYTĖ-FILIPAVIČIENĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

zilvine@gmail.com

Straipsnyje aptariama Pierre'o Bourdieu (1930–2002) XX a. 6–7 dešimtmečių Alžyro sociologijos ir etnologijos tyrinėjimai, kuriose didelis dėmesys buvo skiriamas fotografijai ir vizualinei sociologijai. Jame aptariami pagrindiniai Alžyro visuomenės ypatumus tiriantys veikalai, kuriose jau išryškėjo svarbiausių Bourdieu teorinių sampratų metmenys. Straipsnyje analizuojama Bourdieu fotografavimo praktikos ypatumai ir fotografijos, kurios vaizdžiai liudija apie Alžyro visuomenės transformacijas, aptariami jų turinio ir vaizdo estetikos savitumai.

Esminiai žodžiai: Alžyras, Pierre Bourdieu, fotografija, humanistinė fotografija, vizualinė sociologija, iššaknijimas.

Įvadas

Vakarų vaizduotėje per XIX a. ir XX a. pirmosios pusės kolonizacijos procesą sukurtą Afrikos vaizdinį lėmė buvusiųjų galios pozicijoje poreikiai ir išankstinės nuostatos. „Savitą Afrikos vaizdinį koliažą, tebegyvuojantį iki šiol, galėtume pavadinti „Afrikos įvaizdžiu“, kurį lygiagrečiai su Edwardo Saido diskursyviu „Orientu“ konstravo Europos keliautojai“¹. Straipsnis skirtas Pierre Bourdieu (1930–2002) XX a. 6–7 dešimtmečių Alžyro sociologijai ir etnologijai, kuriose ypatingą vietą užėmė

fotografija ir vizualinės sociologijos priegijos. Fotoaparatas tapo svarbiu sociologo darbo įrankiu, kuris lydėjo jį ir Alžyre, ir vėliau – Prancūzijos provincijoje. Jame aptariami pagrindiniai Alžyro visuomenės ypatumus tiriantys veikalai, kuriose jau išryškėjo svarbiausių Bourdieu teorinių sampratų – praktikos, veiksmo, simbolinės prievartos, *habitus* ir kitų – metmenys. Taip pat analizuojama fotografavimo praktika, fotografijų turinys ir vaizdo estetika.

Maištingos prigimties filosofas išvyko į Alžyrą jau turėdamas disertacijos projektą apie emocinio gyvenimo laikines struktūras iš Edmundo Husserlio fenomenologinės filosofijos, o į Prancūziją po penkerių metų sugrįžo jau kaip mokslininkas, tvirtai apsisprendęs tyrinėti socialinio gyvenimo fenomenus, praktiškai įvaldęs svarbius em-

1 Landau S., Paul. Introduction: An Amazing Distance: Pictures and People in Africa. *Images and Empires: Visuality in Colonial and Postcolonial Africa* Edited by Paul S. Landau and Deborah D. Kaspin. Los Angeles: University of California Press, 2002, p. 2.

pirinius sociologinių ir etnologinių tyrimų metodus, turėdamas socialinės erdvės, lauko, habitus ir socialinių praktikų teorijos kontūrus ir aiškiai suvokdamas, konstruojamos mokslinės teorijos ir empirinių lauko tyrimų ryšio svarbą. Galima sakyti, kad Alžyro socialinė erdvė ir jos struktūriniai pokyčiai jam tapo savita milžiniška sociologijos laboratorija, kurioje nuolat vyko teorinių sampratų konstravimo ir lauko tyrimų derinimo procesas, kuris leido Bourdieu metafiziką paversti į empiriškai „patikrintas“ mokslines problemas. Bourdieu Alžyro bibliografijos sąrašas netrumpas, tačiau verta paminėti svarbiausias knygas, skirtas šiai temai – *Sociologie de l'Algérie* („Alžyro sociologija“, 1958), *Travail et travailleurs en Algérie* („Darbas ir darbininkai Alžyre“, 1963) ir *Le déracinement. La crise de l'agriculture traditionnelle en Algérie* („Iššaknijimas. Tradicinės agrokultūros krizė Alžyre“, 1964). Prie Alžyro visuomenės kaip sociologinių ir etnologinių tyrimų objekto Bourdieu sugrįžo 8 deš. – išleistos knygos *Esquisse d'une théorie de la pratique, précédé de trois études d'ethnologie kabyle* („Praktikos teorijos metmenys iš kabilų etnologijos tyrimų“, 1972) ir *Algérie 60: Structures économiques et structures temporelle* („Alžyras 60: ekonominės ir laikinės struktūros“, 1977). Jau po sociologo mirties pasirodė knygos *Images d'Algérie* („Alžyro atvaizdai“, 2003) ir *Esquisses algériennes* („Alžyro eskizai“, 2008). Pirmoje jų buvo publikuotas Bourdieu Alžyro fotografijų archyvas, o knygos pasirodymą lydėjo daugybė įvairiose šalyse surengtų fotografijos parodų. Antroje knygoje buvo surinkti pirmieji Bourdieu tekstai, parašyti karo įkarštyje, ir vėlesnės refleksijos, kuriose

sociologas mintimis grįžta į Alžyrą ir jo poveikio apmąstymui savo gyvenimą. Šiame straipsnyje daugiausia dėmesio bus skiriama Alžyro nepriklausomybės karo meto tyrinėjimams ir juos papildančioms fotografijoms.

Jau Alžyre atsiskleidė Bourdieu susidomėjimas fotografija. Vienu iš svarbiausių būsimos sociologo darbo „įrankių“ tapo fotoaparatas. Į Alžyrą sociologas atsivežė motinos dovanotą fotoaparata *Leica*, tačiau greitai pastebėjo jo trūkumus. Vėliau įsigijo Vokietijoje gaminamą *Zeiss Ikonflex*. Tai buvo nedidukas fotoaparatas tuo metu technologiškai vienas pažangiausių. Jis turėjo ypatingą objektyvą, leidusi nesunkiai fokusuoti vaizdą ir fotografuoti Alžyro gamtinėmis sąlygomis. Nuotraukos empiriniuose lauko tyrimuose turėjo svarbią paskirtį. Viena vertus, jos leido atvaizduoti tiriamųjų gyvenimo sąlygas ir aplinkybes, o kartu sugrįžti ir naujai reflektuoti, anksčiau tyrėjo užfiksuotus dalykus. Kita vertus, fotografija tampa „sugriautos“ tikrovės ir negrįžtamai pakeistų gyvenimų objektyvavimo būdu ir atminties medija – liudijimu apie praeitį. Taip pat galima priminti, kad Bourdieu reflektavo fotografavimo praktiką knygoje *Un Art moyen: essais sur les usages sociaux de la photographie* („Vidutinis menas; esė apie fotografijos socialinį panaudojimą“, 1965), kurioje šeimos fotografijos ir mėgėjiška bei profesionali fotografavimo veikla tampa sociologinės analizės objektu². Jei žvelgtume į Bourdieu fotografiją meninės fotografijos kontekste, atsižvelgiant

2 Bourdieu, Pierre, Boltanski, Luc, Castel, Robert, Chamboredon, Jean-Claude, Schnapper, Dominique. *Photography: A Middle brow art*. Cambridge: Polity Press, 1990, p. 22.

į temas ir vaizduojamus objektus, ją galima sieti su prancūzų pokario humanistinės fotografijos mokykla.

Nepaisant, kad praėjo jau daugiau kaip šeši dešimtmečiai nuo pirmųjų Bourdieu veikalų, skirtų Alžyro sociologijai, publikavimo ir fotografinės praktikos kaip vizualinės sociologijos dalies, jų interpretacijų ir recepcijos laukas yra platus. Dalis tyrinėtojų pabrėžia sociologo tekstuose glūdinį galimą sociopolitinį angažuotumą ir patį sociologą kartais net laiko intelektualinio ir kultūrinio berberų aktyvizmo „krikštatiū“, tačiau, kaip taikliai pabrėžia Kamelis Chachoua, Bourdieu „tekstų apie Alžyrą ir ypač Kabiliją galia, elegancija ir mokslinis subtilumas glūdi būtent mandagiame ir depolitizuotame rašymo stiliuje, sociologo santykiuose su tiriamu objektu“³. Analizuojant Bourdieu veikalus, skirtus Alžyro sociologijai, bei vėlesnius jo pasisakymus ir pokalbius, kuriuose apmąstoma alžyrietišką patirtį, juntama neabejotina pagarba ir simpatija šalies žmonėms. Sociologo darbai yra gerai žinomi, nors vertinami ir teigiamai, ir kritiškai Viduržemio jūros sociologinių ir antropologinių tyrimų erdvėje⁴. Tai įrodo ne tik daugybė pakartotinių leidimų ir vertimų į kitas kalbas, bet ir neigiamos reakcijos net praėjus dvidešimčiai metų po autoriaus mirties 2002 metais.

Alžyre Bourdieu labiau žinomas dėl savo vardo ir reputacijos nei savo darbais. Jo veikalų nerasime knygynuose, jie nebuvo

perleisti ar išversti, o 1975 m. įkurto žurnalo *Actes de la recherche en science sociales* rinkiniai Alžyro akademinėse ir viešosiose bibliotekose randami retai ir nepilni. Bourdieu remiasi tradicinės architektūros tyrinėtojai Tizi-Ouzou ir Bejaia architektūros katedrose, mokslininkai, studijuojantys berberų (*Amazigh*) kultūrą, bei Alžyro universiteto sociologijos katedros mokslininkai, kurių branduolį sudaro tuo metu buvę jauni asistentai, tiesiogiai turėję galimybę susipažinti su Bourdieu tyrinėjimais.

Bourdieu recepcijos laukas platus – jo etnocentrizmą kritiškai vertinančios idėjos įtraukiamos į dekolonizacijos tyrimus, migracijos procesų analizėje, tapatybės ir *kitybės*, tyrimuose ir daugelyje kitų tyrimo sričių. Atidžiau pažvelgti į XX a. 6 deš. Alžyro Nepriklausomybės karo laikotarpį ir „Bourdieu Alžyrą“ verta dėl keleto priežasčių. Pirmoji priežastis galėtų būti simbolinė, nes 2022 m. sukako 60 metų nuo Alžyro nepriklausomybės paskelbimo. Būtent šiuo laikotarpiu 1958–1964 m. buvo išleistos pirmosios Bourdieu knygos, skirtos Alžyro tematikai.

Antroji priežastis analizuoti Bourdieu alžyrietišką patirtį ir jo veiklą per Alžyro nepriklausomybės karą skatina šiandieninis politinis ir ideologinis karo Ukrainoje kontekstas, kuris kelia asociacijas su XX a. 5–7 deš. Alžyro dekolonizacijos procesu, kurio kulminacija buvo Alžyro išsivadavimas. Nors situacijos nėra analogiškos, tačiau tarp Rusijos politinių ideologų požiūrio į Ukrainą ir t. t. ir to laikotarpio Prancūzijos galima rasti daug bendrumų, turint omenyje, kad Alžyras Prancūzijos kolonijinėje sistemoje turėjo ypatingą statusą – jis buvo laikomas ne kolonija,

3 Chachoua, Kamel. Pierre Bourdieu et l'Algérie: Le savant et la politique. *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*. 2012, Nr. 131, p. 1. <https://doi.org/10.4000/remmm.7522> <https://journals.openedition.org/remmm/7522>

4 *Ibid.*

o Prancūzijos departamentu ir galimas jo praradimas asocijavosi su Prancūzijos teritorijos praradimu.

Net ir prabėgus šešeriems dešimtmečiams, daugelis to laikotarpio įvykių ir nėra išsamiai tyrinėti, archyviniai dokumentai istorikams iki šiol nebuvo atviri, o kolektyvinės kolonializmo ir karo sukeltos traumos bei patirtys gyvos kolektyvinėje atmintyje. 2017 m. prieš vizitą į Alžyrą Prancūzijos prezidentas Emmanuelis Macronas interviu Alžyro kanalui *Echorouk News* vasario 14 d., kolonizaciją apibūdino kaip „nusikaltimą“, „nusikaltimą žmoniškumui“ ir „tikrą barbariškumą“. „Kolonizacija yra Prancūzijos istorijos dalis [...]. Ji yra praeities dalis, į kurią tu rime atvirai pažvelgti ir kartu atsiprašyti tų, kurių atžvilgiu padarėme tokius veiksmus“⁵. 2022 m. rugpjūčio 25–27 d. E. Macronas, atvykęs į Alžyrą paminėti nepriklausomybės paskelbimo šešiasdešimtmetį (1962 m. liepos 5 d. po 132 metus trukusios kolonizacijos), pasiūlė sudaryti Prancūzijos ir Alžyro istorikų komisiją kolonizacijai ir karui Alžyre. „Turime bendrą praeitį“, kuri yra sudėtinga, skausminga ir mes kartu nusprendėme sukurti mišrią istorikų komisiją, kuri pažvelgtų į visą šį istorinį laikotarpį, nuo kolonizacijos pradžios (1830 m.) iki išsivadavimo karo (1954–1962), be jokių tabu, su troškimu [...] visapusiškai susipažinti su mūsų archyvais“⁶.

5 En Algérie, Macron qualifie la colonisation de “crime contre l’humanité”, tollé à droite *Le Monde*, 2017 le 15 février. Prieiga per internetą: https://www.lemonde.fr/election-presidentielle-2017/article/2017/02/15/macron-qualifie-la-colonisation-de-crime-contre-l-humanite-tolle-a-droite-et-au-front-national_5080331_4854003.html

6 En Algérie, Macron appelle à regarder l’avenir malgré un passé “douloureux”. *France24*, 2022-08-25. Prieiga per internetą: <https://www.france24.com/>

Kita vertus, Bourdieu Alžyro tyrinėjimai, jo prisiminimai pokalbiuose ir fotografijos, leidžia rasti paraleles tarp Alžyro situacijos su Lietuvos pokario okupacija: partizanų pasipriešinimo judėjimu, *iššaknijimu* – Sibiro deportacijomis, žemės nacionalizacija ir kolektyvizacija, gyventojų iškeldinimu ir koncentracija į naujai pastatytas miesto tipo gyvenvietes. Ir galiausiai – mokslininko ir intelektualo pozicijos svarba sudėtingose istorinėse aplinkybėse, kurią tik patvirtina režisieriaus ir kartu vizualinės antropologijos šalininko Manto Kvedaravičiaus žūtis 2022 m. kovą Mariupolyje.

XIX a.–XX a. pirmosios pusės Alžyro atvaizdai ir įvaizdžiai

Šiame skirsnyje bendriausiais bruožais su keletu pavyzdžių apžvelgiama, kaip ir koks Alžyro atvaizdas buvo kuriamas Prancūzijoje. Ištisą šimtmetį (1830–1930 m.) Alžyras traukė daugelio menininkų, ieškančių egzotikos, įkvėpimo ir naujos vaizdinės kalbos, žvilgsnius. Dar 1861 m. prancūzų meno kritikas Théophile’is Gautier, aptardamas tų metų Salone eksponuojamus dailininkų kūrinius, rašė: „utilitaristai sakytų jog, Alžyras yra nenaudingas ir nieko neduoda Prancūzijai. Tačiau mums, ne ekonomistams, jis patinka, nes menui suteikia naujų galimybių ir priemonių. Kelionė į Alžyrą tapytojams tampa tokia pat svarbi, kaip ir piligriminė kelionė į Italiją. Ten jie vyksta pažinti saulę, tyrinėti šviesą, ieškoti originalių tipažų, papročių, primityvių ir

[fr/afrique/20220825-suivez-en-direct-la-d%C3%A9claration-conjointe-d-emmanuel-macron-et-abdelmadjid-tebboune](https://www.france24.com/fr/afrique/20220825-suivez-en-direct-la-d%C3%A9claration-conjointe-d-emmanuel-macron-et-abdelmadjid-tebboune)

bibliinių požiūrių“⁷. Prancūzų dailininkai orientalistai tapė vaizdingus, idiliškus ir egzotiškus Alžyro gamtovaizdžius, kaimo ir senų miestų vaizdus, kasdieninio žmonių gyvenimo scenas. Atskirą kūrinių kategoriją sudarė haremo vaizdai. Tai įprastai pašaliečiams keliautojams, dailininkams, fotografams ar etnografams neprieinamos privačios erdvės, kuriose gyvena moterys neslepiančios veidų po įprastai vualiais (kurie yra ir kultūrinės priklausomybės požymis, ir matomumo neigimo simbolis), todėl jaudinančios atvykėlių vaizduotę. Frantzo Fanono teigimu, „priklausomybę kultūrinei grupei dažniausiai atskleidžia aprangos tradicijos. [...] Arabų pasaulyje [...] moterų dėvimą vualį keliautojas pastebi iš karto. [...] Atvykėliui vualis atriboja ir Alžyro visuomenę, ir jos moteriškąją dalį. [...] *Haikas*⁸ brėžė aiškią kolonizuotos Alžyro visuomenės ribą“⁹. Tad galima teigti, kad matymo ir vaizdavimo būdas išreiškia galios ir dominavimo poziciją. Jau vėlesniuose veikaluose Bourdieu teigė, kad leidimą vertinti ir spręsti apie vaizdų vertę arba kitaip tariant skonio įgalinimą Vakarų pasaulyje, slapta lemia statusas socialinės

klasės, kuriai priklauso žiūrovas. Vadinausi, lygiai taip pat nusavintos afrikietiškos kaukės arba statulos įsigijimas ir malonus pojūtis žvelgiant į afrikiečių mergaičių nuotraukas „vienodai tarnauja materialistiniams interesams“.¹⁰ Turimas statusas ir įgytos privilegijos, Bourdieu supratimu, ir toliau kuria visas tolesnes šių vaizdinių net ir destruktivias reikšmes Vakaruose.

Kolonizuotos šalies vaizdinį Europoje iki XX a. 3 dešimtmečio kūrė Vakarų šalyse masiškai platinamos pseudoetnografinio pobūdžio fotografijos, atvirukai ir kolonijinės parodos. Atvaizdų industrija buvo XIX a. prancūzų orientalistinės tapybos tęsa, o parodos turėjo aiškų ekonominį tikslą. Nuo 1849 m. Alžyras buvo pristatomas įvairių šalių pramonės ir ūkio parodose (Londone 1851 m., Paryžiuje 1855 m.). Kolonijinės parodos Prancūzijoje pradėtos rengti nuo 1906 m. (Marselyje). Alžyras dalyvavo įvairiose parodose. Paryžiuje (1855, 1867, 1900, 1907, 1925, 1931), mažesnio masto parodose Bordo mieste (1850, 1854, 1859, 1865). 1854 m. Alžyru buvo skirtas ypatingas dėmesys. Po visuotinės parodos Paryžiuje 1889 m. pasaulinės sėkmės, kiti Prancūzijos miestai pasekė Paryžiaus pavyzdžiu¹¹.

Žvelgiant į fotografijose išlikusią (jie buvo pastatyti greitai, parodos laikotarpiui, o po to demontuoti) paviljonų architektūrą,

7 Gautier, Théophile. *Abécédaire du Salon de 1861*, Paris: Editeur E. Dentu, 1861, p. 253. Prieiga per internetą: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k109146m/f69.item>

8 Tradicinis alžyriečių moterų drabužis. Alžyro nepriklausomybės karo metu moterys *haikus* dėvėjo, siekdamos apsisaugoti nuo prancūzų kolonistų. Nacionalinis išsivadavimo frontas (FLN) skatino moteris taktiniais tikslais dėvėti *haiką*, kad būtų lengviau paslėpti ginklus. *Haikų* dėvimas taip pat išreiškė moterų pasipriešinimą kolonijinės Prancūzijos siekiui apnuoginti musulmonės moteris ir saugoti jas nuo religinio konservatyvizmo.

9 Fanon, Frantz, trans. by Haakon Chevalier, *A Dying Colonialism*, New York: Grove Press, 2000, p. 35.

10 Landau S., Paul. Introduction: An Amazing Distance: Pictures and People in Africa. *Images and Empires: Visuality in Colonial and Postcolonial Africa*. Edited by Paul S. Landau and Deborah D. Kaspin. Los Angeles: University of California Press, 2002, p. 12.

11 Boufassa, Sami. Le pavillon de l'Algérie à travers les expositions coloniales, internationales et universelles. *Diachronie. Studi di Storia Contemporanea*, 2014, N. 19 (3). <https://journals.openedition.org/diachronie/1600>, <https://doi.org/10.4000/diachronie.1600>

akivaizdu, kad joje pakartojamas įprastas ir vaizdingas Alžyro paveikslas, kuris įtvirtino kolonijinės sistemos mechanizmą. Pavyzdžiui, šalia Paryžiaus Bois de Vincennes įrengtame tropiniame parke 1907 m. atidaryta paroda, kurioje eksponuojami Prancūzijos kolonijų gaminiai ir kultūros. Įrengtuose šešiuose kaimuose apgyvendinti įvairių Prancūzijos imperijos vietų žmonės. Įkurdinta Šiaurės Afrikos nomadų tuaregų stovykla, Sudano ūkis, Naujosios Kaledonijos *Kanaks* kaimas bei Madagaskaro, Prancūzijos Indokinijos ir Kongo kaimai. Ekspoziciją apžiūrėjo net du milijonai lankytojų. Kita reikšminga paroda 1931 m. Paryžiuje šešis mėnesius trukusi *Exposition coloniale internationale* („Tarptautinė kolonijų paroda“). Joje Prancūzija greta kitų to meto kolonijinių valstybių pasauliui pristatė savo kolonijų kultūrinę įvairovę. Parodo taip pat buvo ir Alžyro paviljonas, kurį suprojektavo architektas Charles'is Montaland'as. Sudėtinga tūrių požiūriu paviljono architektūra simboliškai atspindėjo Alžyro architektūrinę sintezę – tradiciją („alžyrietiškumą“) ir modernumą (vakarietiškumą). Pagrindinį paviljono fasadą sudarė europietiško *art deco* stiliaus baltas modernus pastatas su minaretu, atkartojančiu to paties architekto *Skikdoje* – Filipvilyje rengiamą rotušės projektą, o pietinį – Sacharos įtvirtinimai, būdingi pietų Alžyriui, kurių danga buvo pagaminta iš burbulės.

Etnologiniai ir sociologiniai Alžyro visuomenės tyrinėjimai

Į tuometinę Prancūzijos koloniją Šiaurės Afrikoje dvidešimt penkerių metų jaunuolis atvyko susiklosčius sudėtingoms

aplinkybėms Pirmiausia reikia paminėti, kad tuometinis Prancūzijos Alžyras buvo pačiame Nepriklausomybės karo (1954–1962) įkarštyje ir Bourdieu praleido jame penkerius metus 1955–1960 metais. Kai būsimam sociologui atėjo privalomos karinės tarnybos laikas, jis atsisakė lankyti atsargos karininkų mokymus ir buvo paskirtas į kariuomenės psichologinę tarnybą Versalyje. Atliekant šia tarnybą pas Bourdieu buvo rastas cenzūruojamas *L'Express* numeris, kuriame buvo rašoma apie Alžyrą. Reikia paminėti, kad savaitraštį 1953 m. įkūrė Jeanas-Jacquesas Servanas-Schreiberis kartu su Françoise Giroud. Žurnalas savo radikaliomis idėjomis greitai patraukė jaunosios ir vyresniosios kartos intelektualų dėmesį. Jame savo tekstus publikavo Albert'as Camus, André Malraux, Jean-Paulis Sartre'as ir kt. Servanas-Schreiberis atvirai pripažino dekolonizacijos neišvengiamybę. Bourdieu iškilo grėsmė netekti pareigų psichologinėje tarnyboje ir vykti į Alžyrą kaip kariuomenės šauktiniui atlikti privalomą dviejų metų karinę tarnybą. Tik šeimos ir sociologo profesoriaus Raymondo Arono pastangų dėka jis gavo vietą Alžyro vyriausybės administracinėje tarnyboje.

1957 m. spalį Bourdieu pradėjo dėstyti filosofijos ir sociologijos kursus Alžyro universitete, kur filologijos fakultete užėmė asistento pareigas. 1958–1960 m. jis tęsė lauko tyrimus su savo studentais, aiškindamasis kaip veikia kolonijinė sistemą ir kokios jos pasekmės alžyrietičių gyvenimui. Tyrėjų grupė vyko į Kabilijos ir Kolo regionus, kurie buvo nacionalistinės tvirtovės su žiaurių konfliktų židiniais. Rinkdamas interviu ir fotografuodamas Bourdieu atliko dokumentininko ir etnografo darbą.

Jis puikiai įvaldė technines fotografavimo subtilybes ypatingomis Alžyro sąlygomis, o sociologo meistriškumą liudija puiki kadravimo kokybė, tačiau fotografija išliko refleksijos priemone. Bourdieu naudojamas *Zeiss Ikonflex* fotoaparatas turėjo ypatingą objektyvą. Fotoaparatas buvo identiškas klasikiniam *Rolleiflex* modeliui, kurio vaizdo ieškiklis buvo korpuso viršuje. Bourdieu patirtis parodė, kad šis technologinis sprendimas buvo labai naudingas, kadangi Alžyre dažnai pasitaikydavo „nepatogių“ fotografavimui situacijų. Ne visada buvo galima fotografuoti atvirai, toks *Zeiss Ikonflex* techninis sprendimas tyrėjui leido fotografuoti niekam nepastebint. Taip pat Bourdieu mini ir kitą svarbią ypatybę, dėl kurios netiko Alžyre įprastas profesionalų fotoaparatas *Leica*. Viena iš Alžyro problemų – labai ryški šviesa, kuri tarsi „sunaikina“ atvaizdą. Šie natūralaus apšvietimo ypatumai reiškė, kad fotografui reikia stovėti priešais fotografuojamą asmenį ar objektą, tačiau, Bourdieu teigimu, dažnai tai buvo tiesiog neįmanoma, pavyzdžiui, nufotografuoti moterį šalyje, kurioje tai neleistina ir pan.¹²

Kitas svarbus fotografavimo techninis aspektas – fotografiniai atspaudai. Visas reikalingas technines priemones nuotraukų ryškinimui Bourdieu nusipirko vėliau, nes visi jo draugai fotografai sakė, kad tikras fotografas pats daro nuotraukas, nes tik taip galima pamatyti tikrą nuotraukų kokybę ir dirbti su medžiaga, pavyzdžiui, išryškinant vizualiniam tyrimui konkrečias detales.

12 Schultheis, Franz. Pictures from Algeria. An Interview with Pierre Bourdieu. *Picturing Algeria*. Ed. By Franz Schultheis and Christine Frisinghelli. New York: Columbia University press, 2012, p.?

Nors sąlygos Alžyre neleido to padaryti, bet Bourdieu teigimu, šalia buvo nedidelė fotolaboratorija, kuri veikė gana greitai, sociologas jos darbuotojams galėjo tiksliai įvardinti savo poreikius.

1958 m. buvo išleista pirmoji nedidelės apimties knyga *Sociologie d'Algerie (Que je sais? serija)*, kurioje Bourdieu aprašė visų Alžyro berberų – kabilų, mozabitų, šaviesų – bei arabiškai kalbančių etninių grupių pagrindinius gyvenimo būdo ir socialinės sąrangos ypatumus. Sociologas išryškino įvairius gyvensenos savitumą nusakančius kriterijus. Pirmiausia, gamtinės sąlygos – klimatas ir reljefas – yra svarbus veiksnys, lemiantis jose gyvenančių etninių grupių gyvenimo ir veiklos ypatumus. Pavyzdžiui, *Le Tell algérien* – Alžyro šiaurinės dalies, vietovė, kurioje yra didžioji dalis ariamos ir derlingos šalies žemės, ir sausoji Alžyro teritorija Sacharoje, reljefas – kalnai ir lygumos ar kalvos lemia gyventojų pagrindinį užsiėmimą – kabilai užsiima sodininkyste, šavijai javų auginimu, sodininkyste. Musulmonų mozabitų gyvenamoje teritorijoje vyrauja dideli temperatūros svyravimai, sausas oras – tai etninė-religinė grupė, gyvenanti miestuose. Kiti svarbūs Bourdieu išryškinti kriterijai – tai sėslumas (klajokliai ir sėsliai gyvenantys, pusiau klajokliai ar pusiau sėslūs), gyvenamojo būsto tipai, iš kurių išsiskiria namai su terasomis Aurès ir Mzab, namai su čerpiniiais stogais Kabilijoje, maurų namai miestuose, su visa eile perėjimų, lūšnynai. Aiškiai matoma priešprieša tarp sugrupuoto būsto, kuris būdingas seniai sėsliai gyvenančioms grupėms ir išskaidyto būsto, kuris būdingas neseniai

buvusioms sėslioms populiacijoms¹³. Kiti svarbūs kriterijai – tai kalba (priešprieša tarp berberų kalba ir arabų kalba kalbančių, tačiau tarp pastarųjų daug arabizuotų berberų) ir kultūra, kurią atskleidžia skirtingos kultūrinės ypatybės ir papročiai, meninės technikos (pavyzdžiui, kontrastas tarp tiesaus ir sauso berberų meninio dekoro ir lanksčių bei grakščių arabiško dekoro linijų). Akivaizdu, kad šioje knygoje juntamas stiprus Marcelio Mausso etnologinių tyrinėjimų poveikis, ypač dovanų mainams, kuriuose dovana suvokiama kaip totalus socialinis faktas, atveriantis simbolinių, ekonominių ir kultūrinių santykių esmę tradicinėje visuomenėje. Paskutiniame knygos skyriuje gvildenama kolonijinė visuomenė, kuri „nutolsta nuo Prancūzijos, ne tik nuo idealios Prancūzijos, kurios vertybės atrodo kaip naivumas, radikaliai prieštaraujantis kolonijinės santvarkos logikai, bet ir nuo „Prancūzijos prancūzų“¹⁴. Nepaisant nedidelės apimties, knyga buvo palankiai sutikta, teigiamai įvertintos taimomos teorinės ir metodologinės prieigos.

Jau šioje knygoje skleidžiasi esminė Bourdieu mąstymo nuostata, kad Alžyro visuomenę galima suprasti tik atsikračius europiečiams būdingos etnocentrinės ir etnocentrinės nuostatos ir nusistovėjusio disciplinų skirstymo. 1960 m. *Annales* išspausdintoje knygos recenzijoje Marcelis Émeritas pabrėžė, kad Bourdieu pavyksta išvengti tradicinio „romantinio orientalizmo“ ir apie Alžyro visuomenę rašyti iš sociologijos pozicijos, įtraukiant ir šalies socio-ekonominio gyvenimo ypatybių

tyrimą.¹⁵ Tuo metu Šiaurės Afrikos tyrinėjimuose vyravo orientalizmo tradicija, o socialiniuose moksluose buvo nusistovėjusi disciplinų ir objektų hierarchija. Sociologai tyrinėjo Europos ir Amerikos tautas, etnologai – „primityvias“ tautoms, o orientalistai – ne europietiškas pasaulio tautų kalbas ir religijas¹⁶.

*Jau grįžus į Prancūziją pasirodė antroji knyga *Travail et travailleurs en Algérie* („Darbas ir darbininkai Alžyre“, 1963) parašyta kartu su bendraautoriais Alainu Darbeliu, Jean-Pauliu Rivet, Claude'u Seibeliu, kurioje analizuojama priverstinis tradicinės visuomenės modernizacijos procesas. Knygoje analizuojami didelės apimties anketiniai duomenys, surinkti 1958–1960 m., pasitelkus sociologijos ir etnologijos metodus. Joje atskleidžiama įvairių Alžyro visuomenės klasių elgsena susidūrus su kolonizatorių „importuota“ kapitalistine ekonomika ir parodytas procesas, kaip 47 proc. tradicinės žemdirbiškos visuomenės aktyvių narių tapo bedarbiais. Iš kaimo kilę ir neturintys jokios profesijos miestų gyventojai buvo priversti imtis atsitiktinių darbų. Atsiskiria kvalifikuoti ir turintys nuolatinį darbą – privileijuoti miesto gyventojai nuo bedarbių arba pusiau bedarbių (tikrojo subproletariato). Nebedirbti žemės ir tapti tarnautoju arba nuolatinį darbą turinčiu darbininku tapo siekiamybe. Kartu knygoje akivaizdžiai parodoma, kaip šis esminis pokytis ardo*

13 Bourdieu, Pierre. *Sociologie de l'Algérie*. Paris: PUF, 8me Edition, 2001, p. 5.

14 *Ibid*, p. 230

15 Émerit, Marcel, Bourdieu, Pierre. *Sociologie de l'Algérie*, Collection « Que sais-je? » [compte-rendu]. *Annales*. 1960, 15(2), p. 402–404.

16 Bourdieu, Pierre. “Entre amis”. *Intervention au colloque organisé par M. El-Yamani à l'Institut du monde arabe*, 1997 le 21 mai.

tradicinės patriarchalinės šeimos struktūrą, jauniems žmonėms suvokus, kad dirbti ir gauti atlygį yra patologiau.

Knygos viršeliui Bourdieu panaudojo tipišką Alžyro žemdirbiškam gamtovaizdžiui būdingą atvaizdą. Jame vaizduojami Mitidjos lygumoje netoli Alžyro dirbantys ūkio darbininkai. Išsirikiavę į eilę iš profilio nufotografuoti šeši ar septyni darbininkai lėtai juda pirmyn purkšdami ant vynuogių sulfatą, tiekiamą žarna, kuri jungia žmones ir chemikalus atvežusią mašiną. Bourdieu nuotrauka puikiai įvaizdina sudėtingas šių žmonių gyvenimo ir darbo sąlygas ir tuo pat metu parodo Alžyro žemės ūkio industrializacijos lygį dideliuose kolonijiniuose ūkiuose, kurie, lyginant su Prancūzijos žemės ūkiu, buvo labai pažangūs. Šie žmonės uždirdavo nedidelį atlyginimą kaip ūkio darbuotojai, o taip pat papildomai dirbo savo nedideliuose sklypuose didelių pramoninių ūkių pakraštyje.

1964 m. pasirodžiusioje knygoje *Le déracinement: La crise de l'agriculture traditionnelle en Algérie* („Iššaknijimas: tradicinės agrokultūros krizė Alžyre“, 1964), parašytoje kartu su alžyriečiu sociologu Abdelmaleku Sayadu, Bourdieu atskleidė katastrofiškas socialines ir psichologines pasekmes, kurias sukėlė Alžyro kaimo gyventojų išskeldinimas į „centrus“ – pergrupavimo stovyklas, kurias nepriklausomybės karo metu steigė ir kontroliavo Prancūzijos kariuomenė¹⁷.

17 Nuo 1957 m. Prancūzijos Alžyro valdžia kovojo su partizanais, kuriems vadovavo *Le Front de libération nationale* (FLN). Buvo sukurtos pergrupavimo stovyklos ir į jas buvo masiškai perkelti gyventojai. Tai prancūzams leido kontroliuoti FLN remiančius gyventojus ir sumažinti FLN teikiamą paramą (pastogę, maistą ir pan.), kurią ji gaudavo iš gyventojų savanoriškai arba panaudodama jėgą. Šiose stovyklose

Stovyklos buvo trijų tipų. Pirmosios – gyvenamųjų namų, pastatytų pagal tinklo planą, stovyklos¹⁸. Jos buvo kartais propagandos tikslais, siekiant parodyti, kad tokios saugios priemonės yra naudingos gyventojams. Antrasis tipas – spygliuota viela apjuosti kaimai sutankinus jau esamus būstus arba pakraščiuose įkūrus lūšnynus. Jos vėliau susijungė su miestais šiems plečiantis. Ir trečiasis – pats skurdžiausias tipas, iš medžių ir augalų greitai pačių išvartų kaimo gyventojų pastatytos stovyklos su nesaugiomis trobelėmis¹⁹. Jų greitai nebeliko netrukus po nepriklausomybės. Sąvoka *le déracinement* – „iššaknijimas“, priverstinis išskeldinimas yra ir metafora, kuri geriausiai apibūdina socialinį (išorinį) procesą ir psichologinę būseną (vidinę jauseną), kurią patiria tam tikra visuomenės dalis. Priverstinis išskeldinimas Alžyre buvo išskirtinio masto socialinis ir ekonominis procesas. „Iki 1960 m. perkeltų alžyriečių skaičius pasiekė 2,157 mln., kitaip tariant, ketvirtadalį visų gyventojų. Jei dar atsižvelgsime į išvykimą

(draudžiamose zonose) palapinėse ar laikinuose pastatuose apgyvendinti alžyriečiai gyveno griežtai prižiūrimi ir kontroliuojami kariuomenės. Ištuštėję kaimai dažnai būdavo sunaikinami, kad FLN negalėtų jais pasinaudoti. Iš viso karo metu buvo priverstinai perkelta apie 3 525 000 žmonių – 41 proc. kolonizuotų gyventojų. 1 175 000 persikėlė į laikinus namus didesniuose kaimuose ar miesteliuose, o 2 350 000 buvo pergrupuoti į Prancūzijos valdžios sukurtas stovyklas.

18 Bourdieu fotografijose užfiksuotos Djebabra, Chélif, perkėlimo stovyklos fotografijoje Nr. O 29/6; Cheraia, perkėjimo stovyklos statyba, fotografija Nr. 85/766.

19 Šios stovyklos užfiksuotos Bourdieu fotografijose *Picturing Algeria*. Pierre Bourdieu. Ed. By Franz Schultheis and Christine Frisinghelli. New York: Columbia University press, 2012, p. 76.

į miestus, galima paskaičiuoti, kad 1960 m. mažiausiai 3 mln. žmonių arba pusė kaimo gyventojų gyveno tam tikru atstumu nuo savo įprastų gyvenamųjų vietų. Šis gyventojų perkėlimas buvo vienas žiauriausių žmonijos istorijoje²⁰. Kolonizacijos metu priimti žemės įstatymai, leido iš fellah'in (Alžyro valstiečių) atimti žemę (kolonizatorių labui) ir pagreitino proletarizacijos procesą²¹. Gyventojai, nebeturėdami dirbamos žemės ir netekę gyvulių, tampa priklausomi nuo administracijos suteikto maitinimo, kurio dažnai nepakanka. Šie „praradę šaknis“ žmonės nėra izoliuoti nuo šiuolaikinio pasaulio; priešingai, jie prievarta ten suvaromi ir patenka į vidinį ir destruktivų konfliktą dėl pareigos prisitaikyti prie kapitalizmo ir negalėjimo to padaryti.

Perėjimas nuo klando, šeimos nuosavybės, kuri buvo mainų ekonomikos dalis, į rinkos ekonomiką, kuriai būdinga privati nuosavybė, sumažino vidutinį turimą žemės plotą, jo nebeužteko valstiečių šeimos pragyvenimui. Tai neigiamos kolonijinės politikos pasekmės Alžyro valstiečiams. Susidūrę su išlikimo problema, valstiečiai buvo priversti atsisakyti tradicinės žemdirbystės (pavyzdžiui, kas dvejus metus vykstančios rotacijos, ir turėjo intensyviau eksploatuoti žemę, todėl sumažėjo produktyvumas, daugelis jų nenaudojo kolonijinės žemdirbystės technikų, o savo taikė tradicinius būdus (be trąšų, naudojosi daugiakultūre žemdirbyste ir pan.), nes „ši veikla visada orientuota į pragyvenimą, o ne į produktyvumą“. Bourdieu kuria teori-

nę sistemą, stebėdamas valstiečių nuostatų kaitą susidūrus su nauja socialine situacija, jų neadekvatumą ir dezintegraciją makrosocialiniame lygmenyje kai jie praranda savo „šaknis“.

Fotografija kaip tikrovės objektyvacija ir refleksijos organizavimo priemonė

Modernios kolonizuotų šalių fotografija sudaro ypatingą vaizdinį lauką, kuris tarnauja Vakarų žvilgsnio – politinės, ekonominės ir kultūrinės galios įtvirtinimui. Vizualinis imperinės galios stiprinimas neatsiejamas nuo dominuojančioje pozicijoje esančio stebėtojo ir stebimojo objekto – pažeidžiamoje padėtyje esančio *kito* – priešpriešos. Žiūra ir reprezentacija yra kartu ir simboliškas vaizdinis užvaldymas – simboliškas prievarta ir galios pozicijos raiška. Autentiškos kolonizuotų kraštų aplinkos ir jų gyventojų fotografavimas reiškė nuolatinį „vidinio nuotolio“ tvirtinimą. Kuo labiau „nutolęs“ nuo Vakarų patirties nufotografuotas žmogus, tuo jis „tikresnis“, nes „autentiškesnis“. „Fotografuoti žmones reiškia juos pažeisti, matant juos tokius, kokie jie niekada nemato savęs, žinant apie juos tai, ko jie niekada apie save nežino; ji paverčia žmones daiktais, kuriuos galima simboliškai turėti. Fotoaparatas yra ginklo sublimacija, fotografuoti ką nors yra sublimuota žmogžudystė“²² – taip Susan Sontag knygoje *On Photography* („Apie fotografiją“, 1977) taikliai įvardino fotografijoje ir medžioklėje taikomų sąvokų panašumą. Objekto persekiojimas, nusitaikymas, pakėlimas ir

20 Bourdieu, Pierre, Sayad, Abdelmalek. *Le déracinement. La crise de l'agriculture traditionnelle en Algérie*. Paris: Minuit, 1964, p. 13.

21 *Ibid.*, p. 17.

22 Sontag, Susan. *On Photography*. New York: RossetaBooks, p. 10.

spustelėjimas nurodo šių dviejų praktikų bendras kalbines ir konceptualias sąsajas. Paulo S. Landau teigimu, Afrikos fotografinėje reprezentacijoje medžioklės paradigma yra ypač ryški. Greta Sontag taikliai įvardintų „šaudymo“ ir fotografavimo panašumo, potraukio „nugalėti“ ir užfiksuoti pasaulį, Landau išvylgia sąsają tarp ginklų ir fotoaparatus naudojimo naujojo imperikalizmo laikotarpiu. Į fotografijos žodyną patenka karinės sąvokos, pavyzdžiui *snap shot* anglų kalba reiškia ir šūvį nenusitaikius, ir momentinę, greitai padarytą nuotrauką²³.

Bourdieu fotografavimo praktika ir fotografijos skiriasi nuo kitų kolonijas reprezentuojančių fotografijų, o ypač turistinių ar keliautojų fotografijų, visų pirma tuo, kad ji buvo sociologijos projekto vizualinė dalis, papildžiusi kitus empirinius lauko tyrimus ir sutvirtinusi teorines išvylgas. Fotografinis žvilgsnis leido sociologui atidžiau pažvelgti ir rasti konkrečios temos ir problemos tyrimo kelią. Būtent šis tikslas ir skiria Bourdieu fotografijas nuo keliautojo ar turistų užfiksuotų vaizdų. Bourdieu reflektavo poreikį fotografuoti 2001 m. pokalbyje su Franzu Schultheisu²⁴.

Greta jau minėto mokslinio-tiriamąjo poreikio, iškyla kitas svarbus aspektas, kuris būdingas humanistinės fotografijos mokyklai, kurios pradžia XX a. 4 deš. Pary-

žiuje. Tai fotografinė dokumentika, jautriai fiksuojanti politines, socialines ir kultūrinės perversas išgyvenančių žmones, tampa liudijimo ir situacijos apmąstymo būdu. Mokykla ypač sustiprėjo po daugybę netekčių skausmo atnešusio Antrojo pasaulinio karo tobulėjant fotografavimo technikai – nešiojamiems lengviems fotoaparatus. Su humanistinės fotografijos mokykla Bourdieu sieja juodai baltas vaizdas, naudojami kontrastai, stambaus plano vengimas, žmonės vaizduojami savo gyvenamojoje aplinkoje. Aplinka labai svarbi fotografams humanistams (Henri Cartier Bressonui, Izisui ir daugeliui kitų), kuriuos domino socialiniai tipai ir profesijos. Bourdieu fotografijos atveria autentiškus vaizdus ir tūkstančių vyrų, moterų ir vaikų, iškeldintų valstiečių, bedarbių, gatvės prekeivių gyvenimo vaizdų ir portretų panoramą. Fotografija tapo priemone bendrauti su žmonėmis, būti laukiamam (Bourdieu vėliau siūsdavo nufotografuotiems žmonėms nuotraukas) ir sakyti „aš tavimi domiuosi, esu tavo pusėje, aš tave išklausysiu, paliudysiu ką tu išgyveni“. Kartu fotografija pačiam tyrėjui tapo ir tam tikra psichoterapinė priemone susitaikyti su niokojančios tikrovės šoku.

Fotografija Bourdieu sociologijos projekte tampa refleksijos organizavimo būdu, kai tyrėjas gali sugrįžti prie vaizdų archyvo ir naujai apmąstyti tai, kas buvo užfiksuota net prieš daugelį metų. Sociologas itin atsakingai žiūrėjo į negatyvų rūšiavimą ir katalogavimą. „Aš pradėjau rašyti sąsiuvinius, klijuodamas į juos negatyvus ir turėjau batų dėžutes, į kurias rūšiauvau juostelių medžiagą. Vėliau nusipirkau mažus celofano maišelius ir dėjau į juos nuotraukas, ant kiekvienos užrašydamas po

23 Landau S., Paul. Empires of the Visual: Photography and Colonial Administration in Africa. In: *Images and Empires: Visuality in Colonial and Postcolonial Africa*, ed by Paul S. Landau and Deborah D. Kaspin. University of California Press p. 147.

24 Schultheis. Franz. Pictures from Algeria: An Interview with Pierre Bourdieu. *Picturing Algeria. Pierre Bourdieu*. Ed. By Franz Schultheis and Christine Frisinghelli. New York: Columbia University press, 2012, p. 7–39

skaičių, o paskui į užrašų knygelę su įsmeigtais negatyvais įvesdavau numerį²⁵. Per visą buvo Alžyre laikotarpį Bourdieu sukauptė didelį fotografinės medžiagos kiekį ir kilo klausimas, kiek jos pasilikti. Sociologas į Prancūziją atsigabeno visą archyvą, kuris turėjo dvi pagrindines funkcijas. Viena vertus, dokumentinę, kaip fotografuojama siekiant prisiminti, o vėliau aprašyti. Todėl archyvą sudaro įvairios nuotraukos, pavyzdžiui, vestuvių lempa ar grūdų malūnas nufotografuoti tam, kad būtų galima vėliau pasidomėti, kaip šie daiktai pagaminti arba kaip veikia. Kita vertus, fotografija tapo žiūros būdu, žvilgsnio koncentracija, kuri leistų atrasti metodologines prieigas prie konkrečios temos ir problemos.

Bourdieu fotografinė praktika ir nuotraukos skirtos objektyvuoti, sukurti tam tikrą atstumą arba bent akimirksniui sustabdyti laiką, vadinasi galima teigti, kad yra vidinis ryšys tarp objektyvumo, pasiekto naudojant fotografinį vaizdą, ir etnologinių prieigų, kurias Bourdieu tuo metu plėtojo kaip savamokslis etnologas. Galima teigti, kad vaizdinė objektyvacija (fotografija) ir etnologo (antropologo) prieigos yra giminingos. Bourdieu teigimu, jo santykis su tiriamu objektu buvo „objektyvizuojantis ir mylintis, atskirtas ir kartu intymus [...] nemažai Collo regione fotografijų yra padarytos atsідūręs gan dramatiškoje situacijoje. Atsідūrėme tarp žmonių, kurių nuo kurių priklausė ne tik mano, bet ir mano palydovų gyvybė. Šioje fotografijų serijoje vaizduojami žmonės sėdintys, diskutuojantys ir geriantys kavą po didžiuliu alyvmedžiu. Tuo atveju fotografavimas tapo

25 *Ibid.*, p. 10.

būdu jiems pasakyti: „Aš tavimi domiuosi, aš esu tavo pusėje ir išklausysiu, paliudysiu, ką tu išgyveni“²⁶.

Arba kitas pavyzdys – dvi ne itin estetiškos nuotraukų serijos, kurių viena nufotografuota Ain Aghbelio vietovėje, o kita – Kerkeroje. Šių atvaizdų istorija susijusi su kalnų gyventojų iškeldinimu kai atvykusi Prancūzijos kariuomenė išstas šeimas priverstė išsikraustyti iš savo namų ir priverstinai apgyvendino romėniško *castrum* stiliaus namuose su terasomis. Nepaisydamas draugų patarimo, – prisimena Bourdieu, išvažiavau į kalnus pasivaikščioti ir apžiūrėti apleistų kaimų, kuriuose aptikau namus su specialiai demontuotais stogais tam, kad žmonės būtų priversti išsikraustyti. Namų sienos buvo nepažeistos, jie nebuvo sudeginti, tačiau gyvenimui jau netiko. Namuose aptikau molinius ąsočius (tai jau tyrinėčiau kitame kaime, Ain Aghbel, kur viskas, ką įprastai vadiname baldais, yra moterų nulipdyta ir išdegta iš molio), kuriuos Kabilijoje vadina *aqoufis* – didelius molinius grūdų ąsočius, dekoruotus piešiniais. Dažnai piešiniuose vaizduojamos gyvatės – prisikėlimo simbolis. Ir nors situacija buvo tragiška, aš džiaugiausi galėdamas fotografuoti²⁷. Šie bestogiai namai su paliktais daiktais ir nekilnojama namų apyvokos daiktais-baldais kaip paėjusio laiko atminties liudytojai regimi Bourdieu fotografijų serijoje²⁸.

Sociologas prisimena, kad ši patirtis sukėlė prieštarigus jausmus, viena vertus

26 *Ibid.*, p. 8.

27 *Ibid.*, p. 12.

28 *Picturing Algeria*. Pierre Bourdieu. Ed. By Franz Schultheis and Christine Frisinghelli. New York: Columbia University press, 2012, p. 83, p. 85, p. 86.

užuojantą ir gailęstį žmonėms, prievarta palikusiems savo gimtąsias vietas, tačiau kartu stebėjimas ir fotografavimas leido susikurti tam tikrą atsiribojimą. „Fotografijoje [...] reiškiasi stebėtojo distancija. Jis renka duomenis ir visada žino, kad renka duomenis [...], tačiau tuo pat metu fotografija sukuria prielaidą apie intymumą, dėmesingumą ir jautrumą net mažiausiai pastebimoms detalėms, kurias stebėtojas gali suprasti ir interpretuoti, nes jas atpažįsta, yra jautrus net menkiausiems veiksmo niuansams, kurių net dėmesingiausi etnologai paprastai nepastebi. Fotografijoje nėra akimirkai nepamiršau, kad mano objektas yra žmonės“²⁹. Galima teigti, kad fotografija tampa „suniokotos realybės“ suobjektinimo būdu, liudijimas ir atminties medija.

Analizuojant konkrečias fotografijas, kyla klausimas, ar Bourdieu fotografuodamas naudoja „nematomo“ fotografo žvilgsnį, kuris paprastai pasitelkiamas fotografuojant svetimoje aplinkoje sąmoningai suvokiant atvirai regimų vaizdų troškimo neteisėtumą? Ar Bourdieu objektyvuoja stebėtojo perspektyvą ir pačiose nuotraukose galime nujausti nematomo stebėtojo buvimą? Akivaizdu, jog Bourdieu suvokė stebėtojišką fotografijos prigimtį. Jo nuotraukose regime įvairius alžyriečių gyvenimo momentus, netgi tokius kurie, atrodytų, neskirti viešam žvilgsniui, pavyzdžiui, tradicinis apipjaustymas. Tačiau fotografuodamas Bourdieu dažniausiai rinkosi įstrižą rakursą arba stengėsi žmones foto-

grafuoti iš nugaros. Tik vaikai – mergaitės ir berniukai ir vyrų grupės dažniausiai vaizduojami iš priekio, atvirai žvelgiantys į fotografo objektyvą. Įstrižas rakursas arba fotografavimas iš nugaros ypač matyti nuotraukose, vaizduojančiose moteris. Vienoje jų vaizduojama iš viršaus nufotografuota pagyvenusi moteris ant žemės tarp ašocių įsitaisiusi dirbanti moteris, kurios veido žiūrovas nemato, kitoje – grupelė iš šono ir nugaros dirbančių moterų su vaikais prienamų³⁰. Taip pat nuotraukų serijoje vaizduojamos einančios moterys, dažniausiai grakščiai nešančios nešulius ant galvų.³¹ Vienoje jų dvi grupelės moterų nufotografuotos iš aukštai, tolumoje žengiančios kalnuotos medžiais apaugusios vietovės takeliu ir nešančios ašocius ant galvų. Pakankamai didelė stebėtojo distancija leido šias moteris nufotografuoti iš priekio³².

Panašų atvejį regime ir kitoje nuotraukoje, kurioje vaizduojama didelė grupė moterų su vaikais, atėjusių prisipilti vandens, ir tik du vyrai – alžyrietis ir kitoje pusėje viršuje atsidūręs fotografas – atidžiai stebi situaciją³³. Žvelgiant į kitas nuotraukas, matyti, kad fotografas labiau priartėja prie fotografuojamo objekto, tačiau tada fotografuojama iš nugaros (dvi moterys, einančios viena paskui kitą keliu ir nešančios ašocius ar kibirus su vandeniu³⁴) arba iš šono (dvi nuotraukos su moterimis nešančiomis ašocius³⁵) prisiglaudus prie medžio. Dar viena iškalbinga nuotrauka,

29 Franz Schultheis. Pictures from Algeria: An Interview with Pierre Bourdieu. *Picturing Algeria. Pierre Bourdieu*. Ed. By Franz Schultheis and Christine Frisinghelli. New York: Columbia University press, 2012, p. 32.

30 *Ibid.*, p. 100.

31 *Ibid.*, p. 107–114.

32 *Ibid.*, p. 106.

33 *Ibid.*, p. 107.

34 *Ibid.*, p. 108, p. 111.

35 *Ibid.*, p. 109.

kurioje nufotografuoti iš nugaros trys vyrai, iš kurių vienas joja ant asilo, ir viena moteris, vilkinti *haiką* su vualiu įžengia į *Oued Fodda* miesto teritoriją. Tuometinis *Oued Fodda* miestas buvo prancūzų kariuomenės tvirtovė, kuriame prasidėjus nepriklausomybės karui mokyklos pastatas buvo paverstas kareivinėmis, kurių rūsyje buvo kankinami kovotojai už Alžyro nepriklausomybę. Ši ir kita dviejų moterų, semiančių vandenį, nuotraukos vaizdžiai iliustruoja išskeldinimo procesą ir liudija apie esminius socialinius pokyčius. Bourdieu taikliai pastebi, kaip keičiantis socialiniams santykiams moterų aprangoje atsiranda *haikai* ir vualiai, nors anksčiau gyvendamos kaimo visuomenėje tos moterys, kurios neprivalėjo slėpti veido nuo kitų savo giminės narių, eidavo vandens arba į laukus aplinkiniais keliais įprastu laiku. Jos buvo apsaugotos nuo smalsių akių, todėl joms nereikėjo dėvėti visą kūną ir veidą dengiančių drabužių. Perkėlimo centruose, kaip ir miesteliuose, kiekvienas socialinis vienetas negalėjo turėti savos erdvės, o vyrų ir moterų erdvės iš dalies persidengė. Visai ar iš dalies nustoję dirbti žemės ūkyje, vyrai leido laiką kaime ar namuose, ir moterys nebegalėjo gyventi laisvai kaip anksčiau, nesukeldamos gėdos ir negarbės šeimai. Į miestelį perkelta kaimo moteris miesto moters aprangą su vualiu perima atsisakydama savo tapatybės, nes kitu atveju ji negali pasirodyti net tarpduryje. Tokių miesto tipo socialinių darinių sukūrimas ir kaimo žmonių perkėlimas paskatino įvesti *haikus* ir vualius, kad moterys galėtų judėti tarp nepažįstamų žmonių. Bourdieu „prieš“ ir „po“ situaciją aprašo ir atvaizduoja dominuojančiame kolonializmo kontekste, o tai

reikia, kad jis taip pat analizuoja tradicinę visuomenę ir kultūrą pokyčių arba tiksliau – jos naikinimo akivaizdoje.

Bourdieu pakeitė motinos jam dovanotą fotoaparata *Leica* į *Zeiss Ikonflex*, nes korpuso viršuje esantis vaizdo ieškiklis buvo svarbus fotografui, kuris norėjo neįkyriai stebėti ir fotografuoti. Sociologas aiškiai suprato, kad jis yra *svetimas* – alžyriečius fotografuojantis prancūzas. *Zeiss Ikonflex* vaizdo ieškiklis leido fotografuoti be įkyraus stebėjimo iš žemo matymo kampo. Kita vertus, Bourdieu fotografijos sukelia įspūdį, kad fotografuojami alžyriečiai ruošiasi sprukti nuo fotografo – sociologas tarsi slenka paskui juos, tyko ir laukia tinkamo momento nuspausti užrakto mygtuką. Ypač tuo pasižymi miesto fotografijos. Paslėptas rakursas, tinkamo žiūros taško paieškos iš toli, dažniausiai iš nugaros arba, o, priartėjus prie objekto, padėtis ir matymo kampas tarsi slepiamas nuo fotografuojamo objekto – tokiomis ypatybėmis pasižymi Alžyro miesto gyvenimo atvaizdai.

Daugelis Bourdieu fotografijų rodo, jog jam rūpėjo pagauti prieštarinę to laikmečio Alžyro realybės atvaizdą. Christiano Karavagnos teigimu, tai ypač pavyksta miesto fotografijose panaudojant kontrastą tarp tradicinių ir, atrodytų, naujų, nebūdingų tam laikmečiui elementų³⁶. Pavyzdžiui, nuotraukoje regime dvi *haikus* dėvinčias moteris, kurios stoviniuoja prie vakarietiškos muzikinės įstaigos *Radiola*, ant kurios lango užrašas – *Ce soir Dario Moreno* – reiškiantis, kad šį vakarą koncertuos tuo

36 Kravagna, Christian. Bourdieu's Photography of Coevalness. *Transversal*. Translated by Mary O'Neill. 2007 December. https://transversal.at/transversal/0308/kravagna/en#_ftn12

metu Prancūzijoje populiarius turkų dainininkas Dario Moreno, atliekantis operečių arijas ir žinomas Lotynų Amerikos dainas. Tad nuotraukoje regimas momentas, kai į koncertą veržiasi vakarietiškais drabužiais pasipuošę vyrai ir moterys, kurie ryškiai kontrastuoja su baugščiai besidairančiomis *haikus* dėvinčiomis alžyrietėmis³⁷. Kitoje nuotraukoje matomos *haikus* vilkinčios moterys vitrinoje demonstruoja aukštakulnius batelius³⁸, energingai žingsniuoja gatve avėdamos aukštakulnius ar juos renkasi parduotuvėje³⁹, savarankiškai važiuoja motoroleriu⁴⁰. Tradicinių ir modernių (kolonizatorių) vertybių sandūrą iškalbingai liudija nuotrauka, kurioje Bourdieu iš šono nufotografavo *haiku* dėvinčią ir veidą dengiančią moterį kažką perkančią iš kiosko, kuriame šalia periodinių leidinių *L'Echo d'Algerie*, *Le Jour d'Algerie* ir kt. parduodami tokie žurnalai kaip *Femmes d'Aujourd'hui*, propaguojantys europietišką branduolinės šeimos idilę.

Taip pat Bourdieu nufotografavo seriją nuotraukų mieste, vaizduojančių šeimas ar poras. Pavyzdžiui nuotraukose iš mugės Alžyre matomos moterys, dėvinčios tradicinius drabužius, o vyrai ir vaikai jau vilki vakarietiško stiliaus drabužius – marškinius su kaklaraiščiais ir kostiumus, mergaitės trumpas šviesias sukneles ir batelius⁴¹. Šiuos alžyriečių pokyčius išvaizdos pokyčius, kurie atspindi šalies transformacijas Bourdieu

fiksuoja sau įprasta maniera – fotografuojama iš toli, nugara ar šonu, neįkyriai stebint ir objektui nematant. Kitose nuotraukose regimi panašiu rakursu nufotografuoti vaikai, jauni ir seni alžyriečiai prie kiosko, studijuojantys amerikietiškus komiksus⁴². Galima teigti, kad šios fotografijos įtaigiai vaizdžiai papildė Bourdieu Alžyro sociologijos tyrimų ir problemų lauką – išskeldintų kaimo gyventojų, migracijos į miestą, nedarbo temas prekeivių ir žmonių, kurie prarado buvusį gyvenimo stabilumą ir gyvena nuolatiniame jo laukime. Kravagnos teigimu, „šiomis nuotraukomis tarsi siekiama pabrėžti prieštarą to laikmečio sociokultūrinį paveikslą, kuris jungia savo ir svetimo – vakarietiško, tradicijos ir modernumo elementus“⁴³.

Išvados

Apibendrinant galima teigti, kad Bourdieu Alžyro sociologiniai tyrimai ir fotografijos padeda pažinti vieno iš didžiausių XX a. sociologų mokslinį etapą, kuriame konstruojamos esminės teorinės prielaidos ir metodologinės nuostatos, o kartu atskleidžia 6–7 dešimtmečių Alžyro nepriklausomybės karo sukuryje ir politinių, socialinių ir ekonominių pervartų akivaizdoje atsідūrusios visuomenės paveikslą. Bourdieu Alžyro tyrinėjimų ir fotografijų esmė ir mokslinis bei žmogiškas žavesys glūdi tame, kad sociologijos ir etnologijos priemonėmis atveriami autentiški laikmečio liudijimai –

37 *Picturing Algeria*. Pierre Bourdieu. Ed. By Franz Schultheis and Christine Frisinghelli. New York: Columbia University press, 2012, p. 186.

38 *Ibid*, p. 196.

39 *Ibid*, p. 201, p. 176.

40 *Ibid*, p. 30,

41 *Ibid*, p. 191, p. 193, p. 195.

42 *Ibid*, p. 181, p. 183, p. 184.

43 Kravagna, Christian. Bourdieu's Photography of Coevalness. *Transversal*. Translated by Mary O'Neill. 2007 December. https://transversal.at/transversal/0308/kravagna/en#_ftn12

tūkstančių vyrų, moterų ir vaikų, iškeldintų valstiečių, bedarbių, gatvės prekeivių gyvenimo atvaizdų ir portretų panorama. Šie žmonės, kuriuos Bourdieu ir tyrėjų grupė, sutiko perkėlimo stovyklose ir laukuose, miestuose ir lūšnynuose, patyrė ir išgyveno radikalius šalies ir savo gyvenimų pokyčius.

Alžyre Bourdieu pradėjo sociologinius ir etnologinius „lauko tyrimus“ (*field researches*), kurie atvedė į sociologijos tyrimų lauką ir galiausiai padėjo pamatus įvairių sričių veiklos „laukų teorijai“ (*la theorie des champs*). Interviu, stebėjimai, nuotraukos, statistiniai tyrimai paskatino Bourdieu apmąstyti ir vėliau teoriškai konceptualizuoti ekonomines praktikas, kūno technikas ir gyvenamojo būsto panaudojimą. Alžyras Bourdieu – iškeldintam (*déraciné*) intelektualui – leido natūraliai priimti savastį ir iš etnologinės perspektyvos pažvelgti į

save, savo gimtojo miestelio žmones, tėvus, tėvo ir mamos tarmę be klasinio rasizmo sukeltos gėdos. Alžyro, o vėliau gimtojo miestelio Bearno fotografija – vizualinė situacijos refleksija iš esmės pakeitė Bourdieu sociologijos teorines pažiūras ir metodologines prieigas, įtvirtindama refleksyvosios sociologijos ir etnometodologijos principus. Fotografija šių tyrinėjimų kontekste tampa ne tik atminties medija – suniokotos tikrovės objektyvavimo būdu, liudijimo ir situacijos apmąstymo priemone. Ji sociologui yra svarbi sugrįžimo ir refleksijos organizavimo priemonė, padedanti naujai sugrįžti ir apmąstyti vizualinę medžiagą. Taip pat Bourdieu fotografija yra bendravimo priemonė – būdas kalbėtis su *kitu*, svetimu, būti laukiamu ir kartu susitaikyti su šoku, patiriamu susidūrus su suniokota tikrove.

Literatūros sąrašas

Boufassa, Sami. Le pavillon de l'Algérie à travers les expositions coloniales, internationales et universelles. *Diachronie. Studi di Storia Contemporanea*, 2014, Nr. 19 (3), pp. 1–12. <https://journals.openedition.org/diachronie/1600> <https://doi.org/10.4000/diachronie.1600>

Bourdieu, Pierre. *Sociologie de l'Algérie*. Paris: PUF, 2001.

Bourdieu, Pierre, Darbel, Alain, Rivet, Jean-Paul, Seibel, Claude. *Travail et travailleurs en Algérie*.

Paris: La Haye, Mouton. 1963.

Bourdieu, Pierre, Sayad, Abdelmalek. *Le déracinement. La crise de l'agriculture traditionnelle en Algérie*. Paris: Minuit, 1964.

Bourdieu, Pierre, Boltanski, Luc, Castel, Robert, Chamboredon, Jean-Claude, Schnapper, Dominique. *Photography: A Middle brow art*. Cambridge: Polity Press. 1990.

Pierre Bourdieu. “Entre amis”. *Intervention au colloque organisé par M. El-Yamani à l'Institut du monde arabe*. 1997 le 21 mai.

Chachoua, Kamel (2012) Pierre Bourdieu et l'Algérie: Le savant et la politique. *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, 2012. Nr. 131. <https://doi.org/10.4000/remmm.7522> <https://journals.openedition.org/remmm/7522>

En Algérie, Macron appelle à regarder l'avenir malgré un passé “douloureux”. *France24*, 2022-08-25 <https://www.france24.com/fr/afrique/20220825-suivez-en-direct-lad%C3%A9claration-conjointe-d-emmanuel-macron-et-abdelmajid-tebboune>

Fanon, Frantz. *A Dying Colonialism*. Trans. by Haakon Chevalier. New York: Grove Press, 2000.

Gautier, Théophile. *Abécédinaire du Salon de 1861*, Paris: Editeur E. Dentu, 1861, p. 253. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k109146m/f69.item>

Kravagna, Christian. Bourdieu's Photography of Coevalness. Translated by Mary O'Neill. *Transversal*, 2007, December. https://transversal.at/transversal/0308/kravagna/en#_ftn12

Landau, Paul S. Introduction: An Amazing

Distance: Pictures and People in Africa. *Images and Empires Visuality in Colonial and Postcolonial Africa* Edited by Paul S. Landau and Deborah D. Kaspin. Los Angeles: University of California Press, 2002, pp. 1-40.

Landau, Paul S. Empires of the Visual: Photography and Colonial Administration in Africa. *Images and Empires Visuality in Colonial and Postcolonial Africa*. Ed by Paul S. Landau and Deborah D. Kaspin. Los Angeles: University of California Press, 2002, pp. 141-171.

En Algérie, Macron qualifie la colonisation de “crime contre l’humanité”, tollé à droite. *Le Monde*, 2017 le 15 février.
https://www.lemonde.fr/election-presidentielle-2017/article/2017/02/15/macron-qualifie-la-colonisation-de-crime-contre-l-humanite-tolle-a-droite-et-au-front-national_5080331_4854003.html

Picturing Algeria. Pierre Bourdieu. Ed. By Franz Schultheis and Christine Frisinghelli. New York: Columbia University press, 2012.

Schultheis, Franz. Pictures from Algeria: An Interview with Pierre Bourdieu. *Picturing Algeria*. Pierre Bourdieu. Ed. By Franz Schultheis and Christine

Frisinghelli. New York: Columbia University press, 2012, pp.7-39.

Sontag, Susan *On Photography*. 2005. New York: RossetaBooks.